

QASHQADARYO VILOYATI AHOLISINING JOYLASHUVIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Toshpo'latova Maftuna

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati aholisi joylashuviga ta'sir etuvchi tabiiy-geografik, iqtisodiy, ijtimoiy va tarixiy omillar chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Hududning relyefi, iqlim xususiyatlari, suv resurslari, transport infratuzilmasi, sanoat va qishloq xo'jaligi rivoji, shuningdek urbanizatsiya jarayonlarining demografik taqsimotga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot natijalari viloyatda aholi zichligining asosan tog' oldi va vohalarda yuqori ekanligini, iqtisodiy rivojlangan hududlarda urbanizatsiya jarayoni tez sur'atlar bilan davom etayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: demografiya, aholi joylashuvi, Qashqadaryo, tabiiy omillar, iqtisodiy omillar, urbanizatsiya, migratsiya.

Kirish: Aholining hudud bo'ylab joylashuvi ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi. Jumladan, tabiiy sharoitlar, iqtisodiy imkoniyatlar, tarixiy rivojlanish yo'nalishlari va ijtimoiy infratuzilma aholi taqsimotiga bevosita ta'sir qiladi. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, o'zining geografik o'rni, murakkab relyefi, boy tabiiy resurslari va rivojlanayotgan iqtisodiyoti bilan ajralib turadi. Shu bois hududdagi aholi joylashuvini o'rganish ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish va hududiy rivojlanish strategiyalarida muhim ahamiyatga ega.

Tabiiy-geografik omillar aholini joylashuviga ta'sir ko'rsatadi. Relyef va iqlimning ta'siri; Qashqadaryo viloyatining relyefi tog'li, tog'oldi va tekislik hududlaridan iborat. Aholi asosan: Qashqadaryo vodiysi, Kitob–Shahrisabz tog'oldi hududlari, G'uzor–Qamashi vohalarida zich joylashgan. Sababi bu hududlarda tekis yerlar, qulay iqlim, dehqonchilik va chorvachilik uchun yaroqli maydonlar mavjud.

Suv resurslarining ahamiyati; Viloyatning asosiy daryolari — Qashqadaryo, Yakkabog'soy, Tanhazor, G'uzordaryo — atrofida qadimdan sug'orma dehqonchilik rivojlangan. Suv ta'minoti yaxshi bo'lgan hududlarda aholi zichroq joylashgan, ayniqsa: Qarshi vohasi, Shahrisabz–Kitob oralig'i, Mirishkor sug'oriladigan yerlari.

Iqlim sharoiti; Viloyatning kontinental iqlimi dehqonchilik uchun ma'lum darajada mos bo'lsa-da, yog'ingarchilikning kamligi sug'orish tizimlarining ahamiyatini yanada oshiradi. Shu sababli tog'oldi hududlarida aholi ko'proq to'plangan.

Iqtisodiy omillar; Sanoat markazlarining aholi zichligiga ta'siri, Qarshi shahri, Muborak, Shahrisabz, Kitob kabi yirik sanoat markazlari viloyatda aholi ko'payishining asosiy iqtisodiy drayverlaridir.

- Muborak gazni qayta ishlash zavodi,
- Qarshi issiqlik elektr stansiyasi,
- Shahrisabz to'qimachilik va oziq-ovqat sanoati korxonalari kabi obyektlar ishchi kuchiga ehtiyojni oshirgan, bu esa aholi migratsiyasini kuchaytirgan.

Qishloq xo'jaligi rivoji; Viloyatda g'alla, paxta, bog'dorchilik va uzumchilik rivojlangan bo'lib, ish o'rinlari asosan qishloq joylarda shakllangan. Mirishkor, Nishon, Qamashi va Kasbi tumanlarida sug'oriladigan yerlarning kengligi aholi joylashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Transport va infratuzilma omillari; Qarshi–Termiz temir yo'li, Qarshi–Shahrisabz avtomobil yo'li, Qarshi xalqaro aeroporti viloyatning iqtisodiy aloqalarini kuchaytirib, aholi migratsiyasini rag'batlantirmoqda. Transport infratuzilmasi rivojlangan hududlarda aholi zichligi yuqori.

Tarixiy shaharlarning roli; Shahrisabz va Kitob qadimiy shaharlar bo'lib, tarixiy davrlardan beri aholi zich joylashgan. Bu hududlarda: qadimiy savdo yo'llari, hunarmandchilik markazlari, madaniy va ilmiy o'choqlar bo'lganligi sababli aholi ko'payishi yuqori bo'lgan.

Urbanizatsiya jarayonlari; So'nggi o'n yilliklarda Qarshi shahri viloyatning asosiy urbanizatsiya markaziga aylandi. Uy-joylar qurilishi, oliy ta'lim muassasalari, tibbiyot markazlari aholini shaharga ko'chishga undamoqda. Migratsiya omili; Mehnat migratsiyasi natijasida ayrim qishloq hududlarda vaqtinchalik aholi kamayishi kuzatilsa-da, qaytgan migrantlar tomonidan yangi uy-joylar qurilishi, bizneslar ochilishi hududning demografik muvozanatini tiklab turadi.

Xulosa; Qashqadaryo viloyatida aholi joylashuviga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali bo'lib, ular tabiiy sharoit, iqtisodiy salohiyat, tarixiy-madaniy omillar, transport va ijtimoiy infratuzilmalar bilan chambarchas bog'liqdir. Aholi asosan sug'oriladigan vohalar, sanoat markazlari va transport yo'llariga yaqin hududlarda to'plangan. Tog'li hududlarda esa joylashuv siyrak bo'lib, bu tabiiy sharoitlarning murakkabligi bilan izohlanadi.

Qashqadaryo viloyati aholisi joylashuviga ta'sir etuvchi omillar ko'p komponentli bo'lib, ularning har biri hududiy demografik jarayonlarni shakllantirishda o'ziga xos rol o'ynaydi. Tabiiy-geografik sharoitlar, xususan relyefning tog'li va tekislik zonalariga bo'lingani aholi taqsimotida asosiy determinatorlardan biri hisoblanadi. Tog' oldi va vohalarda aholi zich joylashganligi ushbu hududlarning dehqonchilik, chorvachilik va shaharlar rivoji uchun qulay bo'lgan ekologik sharoitlari bilan bog'liqdir. Shuningdek, sug'oriladigan yerlarning mavjudligi, daryo va soylarning atrofida tarixan barqaror turmush tarzining shakllanishi ham demografik zichlikka sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Iqtisodiy rivojlanish darajasi ham hududlarda aholi joylashuvini belgilashda hal qiluvchi omildir. Qarshi, Shahrisabz, Kitob, Muborak kabi yirik industrial va xizmat

ko'rsatish markazlarining shakllanishi aholining ushbu nuqtalarga ko'chishi va tabiiy o'sish sur'atlarining yuqoriligiga olib kelgan. Sanoat korxonalari, energetika obyektlari, transport infratuzilmasining rivoji ichki migratsiyani kuchaytirgan va hududlararo demografik nomutanosiblikni shakllantirgan. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligining sug'oriladigan yerlarga tayanishi Mirishkor, Nishon, Qamashi kabi tumanlarda aholining tarqalishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganligi aholining ma'lum hududlarda zich to'planishi bilan bog'liq bo'lib, tibbiyot, ta'lim, transport, uy-joy qurilishi va kommunikatsiya tarmoqlari mavjud bo'lgan shaharlar va yirik qishloqlarda aholi zichligi nisbatan yuqori. Urbanizatsiya jarayonlari ayniqsa Qarshi shahri misolida yaqqol namoyon bo'lib, bu hudud viloyatning demografik markaziga aylangan. Shaxarga xos uy-joylar, oliy o'quv yurtlari, zamonaviy infratuzilmaning o'sishi migratsion oqimlarni yanada kuchaytirmoqda.

Tarixiy omillar ham aholi joylashuvidagi muhim komponent bo'lib, Shahrisabz va Kitob kabi qadimiy markazlar o'zining tarixiy salohiyati, madaniy va iqtisodiy ahamiyati sababli tarixan yirik demografik o'choqlar bo'lib kelmoqda. Shuningdek, mehnat migratsiyasi jarayonlari vaqtinchalik demografik pasayishlarga sabab bo'lsa-da, qaytib kelgan migrantlar tomonidan hududlarda uy-joy, tadbirkorlik va investitsion faollikning kuchayishi demografik muvozanatni qayta tiklab boradi.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatida aholi joylashuvining shakllanishi tabiiy sharoitlar va iqtisodiy salohiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasidir. Shaharlar va vohalar — aholining asosiy to'planish hududi, tog'li va yarim cho'l hududlar esa aholi siyrak joylashgan regiyonga kiradi. Kelajakda infratuzilmaning rivojlanishi, yangi sanoat zonalarini tashkil etilishi, suv resurslarini boshqarishning takomillashuvi va qishloq xo'jaligiga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish aholining yanada barqaror va muvozanatli joylashuvini ta'minlash imkonini beradi.

Taklif va tavsiyalar

1. Infratuzilmani rivojlantirish: uzoq qishloq hududlarida transport, aloqa va ijtimoiy xizmatlarni yaxshilash orqali aholi joylashuviga muvozanatni ta'minlash.
2. Suv resurslarini boshqarish: suv tanqisligini yumshatish va irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish aholining barqaror joylashuviga yordam beradi.
3. Iqtisodiy zonalar tashkil etish: tog'oldi va chekka hududlarda kichik sanoat zonalarini yaratish orqali ichki migratsiyani kamaytirish.
4. Urbanizatsiyani boshqarish: Qarshi va Shahrisabz shaharlaridagi aholi zichligini nazorat qilish va infratuzilmani mos ravishda kengaytirish.
5. Qishloq xo'jaligida innovatsiyalar: suvni tejovchi texnologiyalar orqali keng dalalarning samaradorligini oshirish, ish o'rinlarini ko'paytirish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Бердикулова М. Т. Гендер географиясининг ижтимоий жиҳатлари //Экономика и социум. – 2024. – №. 5-2 (120). – С. 911-914.
2. Murodova D. S. Qashqadaryo viloyati geografik oʻrnining geografik jihatleri //Экономика и социум. – 2025. – №. 9-1 (136). – С. 181-186.
3. Berdiqulova M. T. Aholini roʻyxatga olishda geografik va demografik maʼlumotlarning oʻrni //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-1 (94). – С. 29-32.
4. Safarov I. B., Abdishukurova M. A. Akademik litsey va kasb-hunar maktablarida geografiya taʼlimi //Экономика и социум. – 2025. – №. 6-2 (133). – С. 809-812.
5. Berdiqulova M. T. Oʻzbekistonning hozirgi geodemografik vaziyati //Экономика и социум. – 2023. – №. 11 (114)-1. – С. 57-61.
6. Murodova D. S. Qashqadaryo viloyati aholisining hozirgi demografik vaziyati //Экономика и социум. – 2025. – №. 4-2 (131). – С. 378-387.
7. Murodova D. S., Nabiyeva O. Viloyat markazlari iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishining asosiy masalalari (qarshi shahri misolida) //Экономика и социум. – 2024. – №. 1 (116). – С. 345-348.
8. Qurbonov P. R. Iqlim oʻzgarishi sharoitida tekislik mintaqasi shaharlarining rivojlanish xususiyatlari (Janubiy Oʻzbekiston misolida) //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-1. – С. 210-214.
9. Botirov Y. Z., Qurbonov P. R. Qashqadaryo viloyati shaharlari rivojlanishida iqlimning oʻrni //Экономика и социум. – 2024. – №. 10 (125). – С. 328-331.